

ВПЛИВ ОСВІТИ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РОБОЧОЇ СИЛИ В УКРАЇНІ

Визначено роль освіти у підвищенні конкурентоспроможності робочої сили. Досліджено параметри впливу освітніх чинників на забезпечення продуктивної зайнятості індивіда на ринку праці в Україні

Постановка проблеми. Швидкі технологічні й економічні зміни, що відбуваються сьогодні не лише в країні, а й в усьому світі, визначають роль освіти у формуванні робочої сили нової якості, яка володіє високим рівнем знань, вмінь, компетенцій. Модернізація виробництва та впровадження нових технологій ставлять невідкладні завдання перед усіма рівнями професійної освіти.

Водночас, слід відмітити, що існуюча в даний час в Україні система освіти не здатна в повній мірі задовольнити потреби економіки у кваліфікованих професійних кадрах за обсягами, структурою та якістю підготовки. А це, в свою чергу, є причиною втрати потенційними або ж зайнятими працівниками конкурентних позицій на ринку праці та зумовлює значні соціальні й економічні втрати в державі.

Мета дослідження. Полягає у визначенні ролі освіти у підвищенні конкурентоспроможності робочої сили, а також дослідженні параметрів впливу освітніх чинників на забезпечення продуктивної зайнятості на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми забезпечення конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці та ролі освіти у цьому процесі у своїх роботах приділяють увагу С. Бандур, Д. Богиня, О. Грішнова, Т. Заяць, Е. Лібанова, Л. Лісогор, І. Петрова, В. Савченко, М. Семикіна, О. Цимбал та інші вчені. В той же час, недостатньо дослідженими залишаються питання оцінки впливу освітніх чинників на підвищення конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці в Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сучасні параметри соціально-економічного розвитку України свідчать про загострення низки проблем у функціонуванні ринку праці, головною з яких на сьогоднішній момент є невідповідність потреби економіки в робочій силі її професійно-кваліфікаційній структурі. Вирішення цієї проблеми лежить в площині узгодженого розвитку ринку праці та системи освіти.

Характерною рисою розвитку системи освіти в Україні протягом останніх років є невинне зменшення мережі професійно-технічних (ПТНЗ) і вищих навчальних закладів (ВНЗ) I-II рівнів акредитації та відповідне зростання кількості вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації. На початок 2010-2011 н. р. наданням освітніх послуг займалося 976 ПТНЗ, 505 ВНЗ I-II рівнів акредитації та 349 ВНЗ III-IV рівнів акредитації [3].

Таким чином, обсяги підготовки кваліфікованих робітників професійно-технічними закладами на поч. 2010/11 н. р. порівняно з 2009/10 н. р. збільшилися на 36,3 %, а з 1995/96 н. р. навпаки – зменшилися на 10,8 %.

Таблиця 1. Рівень безробіття населення України (%)

Показник	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Все населення	11,6	7,2	6,8	6,5	6,4	8,8	8,1
у тому числі мають освіту							
повну вищу	7,5	4,2	4,4	4,7	4,2	6,7	6,8
базову вищу	11,8	7,4	8,0	6,9	10,0	15,3	14,6
неповну вищу	14,6	6,9	6,7	6,1	6,8	8,7	7,4
повну загальну середню	12,8	8,9	8,3	7,7	7,4	10,3	9,1
базову загальну середню	10,0	7,1	6,2	6,7	5,6	7,7	7,9
початкову загальну або не мають освіти	4,1	2,2	0,9	1,2	0,3	1,4	:

Джерело: Складено автором на основі [2]

Таким чином, у 2010 році найвищий рівень безробіття спостерігався серед населення з базовою вищою освітою, хоча у структурі безробітного населення частка цієї групи займала лише 1,9 % (33,9 тис. осіб). Тобто отримана за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра освіта не дала

При цьому обсяги випуску студентів ВНЗ I-II р. а. на поч. 2010/11 н. р. становили 110927 осіб, що на 42,0 % менше, ніж на поч. 1995/96 н. р., а ВНЗ III-IV рівнів акредитації – у 3,7 разів більше рівня 1995/96 н. р. [3] Такі показники підготовки фахівців закладами професійної освіти не в повній мірі відповідають реаліям розвитку ринку праці.

Проте слід відмітити, що освітньо-кваліфікаційний рівень є детермінантою конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці, і в сучасних умовах визначає не лише обсяг знань, отриманих індивідом протягом певного терміну навчання, а й відповідний рівень здатності до наукової роботи, до творчого мислення та інноваційності, до самонавчання та розвитку своїх здібностей. Тому, незважаючи на існуючий дисбаланс на ринку праці, високий рівень освіти та кваліфікації посилює конкурентні позиції працівників, підвищує шанси на включення у трудову діяльність і зменшує ризик безробіття. Це підтверджується також рівнем економічної активності населення залежно від рівня його освіти (рис. 1).

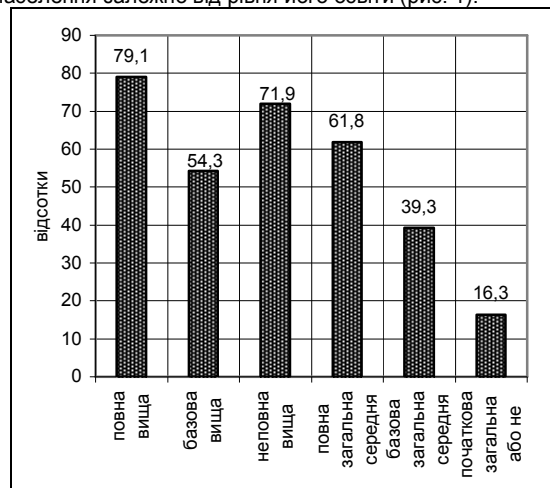

Рис. 1. Рівні економічної активності населення у віці 15-70 років за рівнем освіти в Україні у 2010 році [2]

Прослідковується закономірність, що має практично універсальний характер: чим вищий освітній рівень, тим вища економічна активність, більша зайнятість, нижче безробіття і менша частка тих, хто залишив ринок праці після тривалих безуспішних пошуків роботи. Ця закономірність порушується лише в одному випадку – для працівників із базовою вищою освітою (табл. 1).

зможу її здобувачам сформувати належний рівень конкурентоспроможності на ринку праці. Переважаючою ж групою населення у складі безробітних є особи із загальною середньою освітою, їх частка становила у 2010 році 50,2 % або 897,1 тис. осіб [2].

Частка осіб з повною вищою освітою у загальній чисельності безробітного населення у віці 15-70 років (1785,6 тис. осіб у 2010 році) становила 21,8 % або 389,9 тис. осіб. Поточний рівень безробіття в цій групі населення є найнижчим і свідчить, що не зважаючи на недостатню затребуваність висококваліфікованих спеціалістів деяких спеціальностей на ринку праці, високий освітньо-кваліфікаційний рівень дозволяє швидше адаптуватися до змін кон'юнктури ринку. Це виявляється у вищій професійній, соціальній або ж територіальній мобільності, що проявляється повсякчас у зміні виду діяльності (іноді навіть на ту роботу, яка не

вимагає вищої освіти) та все ж таки дозволяє реалізувати спроможність до праці, отримати дохід від трудової діяльності і не поповнювати контингент безробітних.

Рівень конкурентоспроможності на ринку праці суттєво підвищується із підвищенням рівня освіти, що підтверджується показниками економічної активності, зайнятості та безробіття фахівців з повною вищою освітою. Так, у 2010 році серед населення з повною вищою освітою відмічався найвищий рівень економічної активності – 79,1 %, зайнятості – 73,7 % та найнижчий рівень безробіття – 6,8 % (табл. 2).

Таблиця 2. Рівні економічної активності, зайнятості та безробіття населення з повною вищою освітою у 2010 році

	Рівень економічної активності населення			Рівень зайнятості			Рівень безробіття		
	всього, %	з повною вищою освітою, %	відхилення	всього, %	з повною вищою освітою, %	відхилення	всього, %	з повною вищою освітою, %	відхилення
Все населення	63,7	79,1	15,4	58,5	73,7	15,2	8,1	6,8	-1,3
у тому числі за статтю:									
жінки	58,4	75,7	17,3	54,4	70,8	16,4	6,8	6,4	-0,4
чоловіки	69,6	83,5	13,9	63,1	77,3	14,2	9,3	7,4	-1,9
у тому числі за місцем проживання:									
міські поселення	62,1	78,6	16,5	56,8	73,1	16,3	8,6	7,1	-1,5
сільські поселення	67,5	82,7	15,2	62,7	78,3	15,6	7,1	5,3	-1,8

Джерело: Складено автором на основі [2]

Дослідження взаємозв'язку між рівнем освіти та статтю громадян свідчить про більш вагомий вплив наявності повної вищої освіти на рівень економічної активності та зайнятості серед жінок порівняно з чоловіками. Зокрема, рівень зайнятості жінок, які мають повну вищу освіту, відповідно на 16,4 пункти є вищим за середній по Україні, в той час як серед чоловіків таке відхилення складає 14,2 пункти. Це пов'язано з тим, що в галузях економіки існує досить значний перелік "чоловічих" професій, які характеризуються прикладання тяжкої

фізичної праці та які не вимагають вищої освіти. А також такий стан речей зумовлений існуванням гендерних особливостей вступу на ринок праці, коли жінці для створення конкуренції чоловіку потрібно запропонувати роботодавцю значно вищий рівень освітньо-професійних знань та вмінь.

При аналізі ринку праці як суб'єкта оцінки рівня конкурентоспроможності робочої сили слід приділити також увагу дослідженню освітньої структури зайнятого населення (рис. 2).

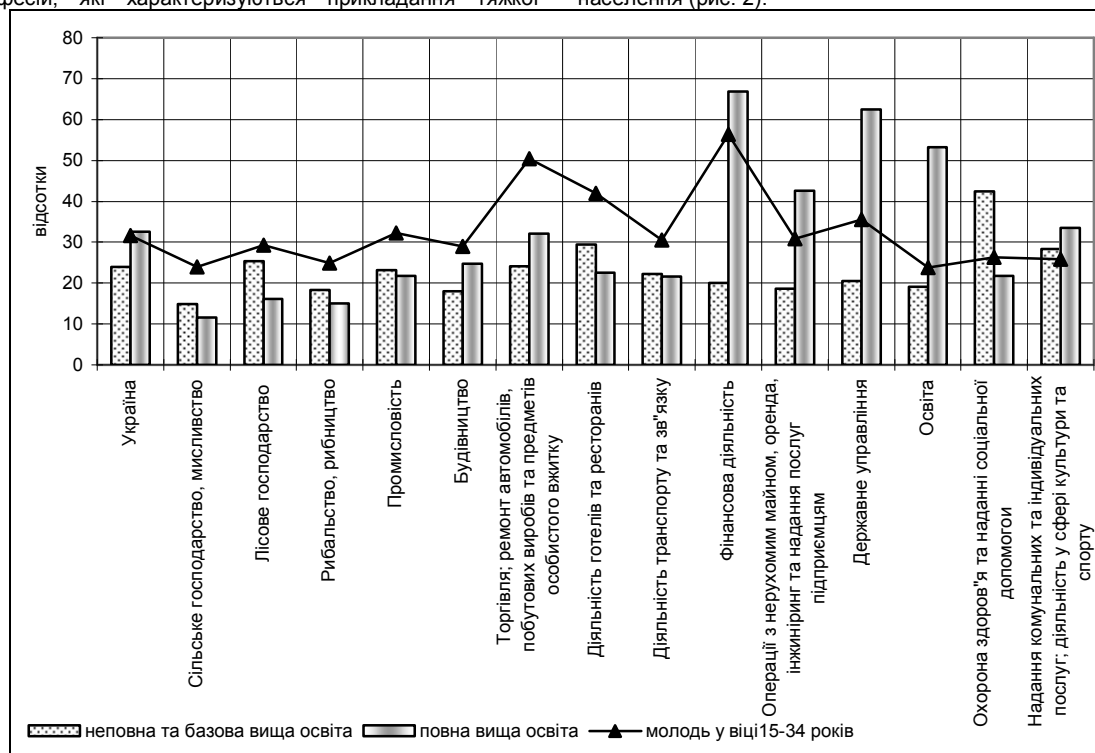

Рис. 2. Розподіл працівників за рівнем освіти та частка молоді за видами економічної діяльності у 2010 році [4]

Загалом же слід відмітити, що на кінець 2010 р. кількість працівників, які мають повну, базову або неповну вищу освіту, дорівнювала 6,2 млн. осіб, що становить 56,6 % усіх працюючих. Серед них 103,2 тис. осіб мали науковий ступінь.

Працівники з повною вищою освітою переважали у фінансовій діяльності (66,8 % облікової чисельності штатних працівників), науковій діяльності (63,6 %), державному управлінні (62,5 %). Високий освітній рівень кадрів також спостерігався в галузі освіти – 53,2 %, у сфері операцій з нерухомим майном, оренди, інжинірингу

та наданні послуг підприємцям – 42,6 %, діяльності у сфері культури та спорту, відпочинку та розваг – 39,0 %. Разом з тим, досить низькою є питома вага працівників з повною вищою світою у промисловості – 21,7 %, у якій на кінець 2010 року працювало 26,4 % усіх зайнятих в економіці, тобто кожен четвертий працівник [4].

Значна кількість найманих працівників була зайнята на робочих місцях, які не потребують високого освітньо-кваліфікаційного рівня. Так, найбільш численною даною категорією була у сільському, лісовому господарствах та рибальстві, рибництві; діяльності транспорту та зв'язку, де лише 11,6-21,6 % від облікової чисельності штатних працівників мали вищу освіту. Водночас на підприємствах спостерігалась нестача як робітників традиційних професій, так і таких, які вимагають високого кваліфікаційного рівня [4].

Кожен третій працівник був у віці 15-34 роки (31,7 %). Більш пріоритетною сферою працевлаштування для

молоді була фінансова діяльність і торгівля, де частка зазначеної категорії працівників складала більше половини усіх працюючих. Також молоді кадри приваблювала робота у сфері готельного та ресторанного бізнесу (41,9 %), державному управлінні (35,5 %). При цьому кожен четвертий із цієї категорії працівників був зайнятий у сільського господарській діяльності, науковій діяльності та освіті [4].

На вибір сфери професійної діяльності молоді визначальний вплив чинить фактор оплати праці, що прослідковується в симетричному зростанні частки зайнятої молоді певним видом економічної діяльності та обсягів середньомісячної заробітної плати за цим же видом діяльності (рис. 3).

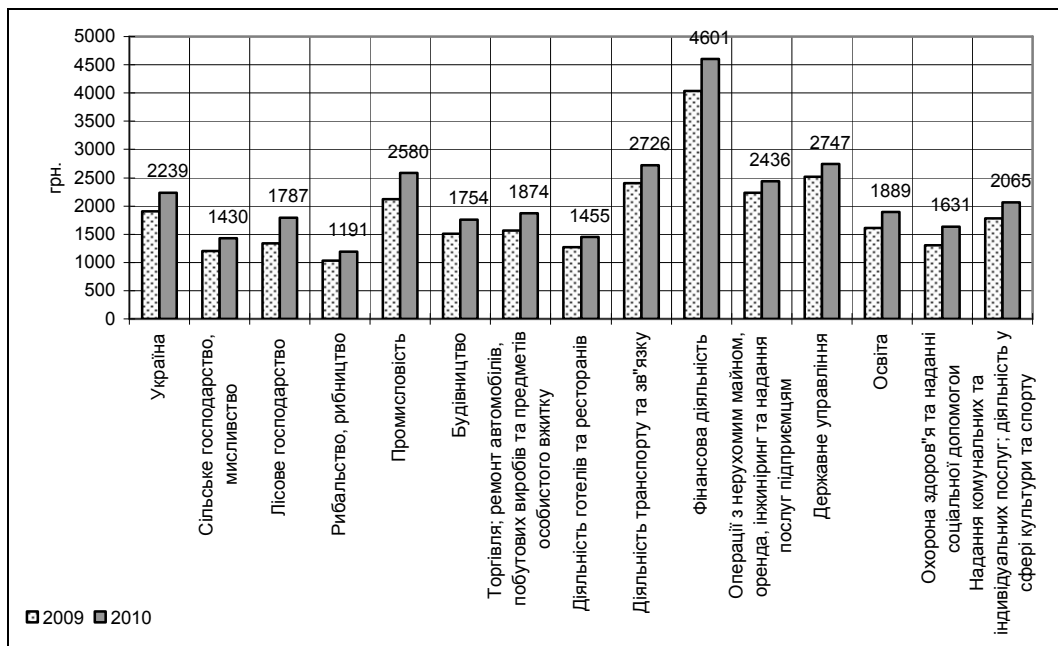

Рис. 3. Динаміка середньомісячної заробітної плати за видами економічної діяльності у 2009-2010 рр. [4]

Таким чином, в Україні й надалі зберігається міжгалузєва диференціація в рівнях оплати праці. Розмах варіації заробітної плати у 2010 році за видами економічної діяльності характеризувався співвідношенням 1:3,9. Таким чином, оплата праці працівників фінансової діяльності наближається до межі європейського середнього достатку, в той час як заробітна плата працівників сільського господарства, мисливства та рибальства і рибництва є вкрай низькою і не виконує ані відтворювальної, ані мотиваційної функції. Співвідношення рівня оплати праці в зазначених видах діяльності з середнім по економіці не перевищує 64 %, в той час як середньомісячна заробітна плата в галузі фінансової діяльності у 2,1 рази вище середнього рівня по економіці.

Також при збереженні динаміки зростання середньомісячної заробітної плати, значно нижчою залишається оплата праці працівників закладів освіти та охорони здоров'я, тобто видів діяльності з традиційно високою часткою працівників з повною вищою освітою (відповідно 84,3 % та 72,8 % від середнього по економіці) [4].

Негативним чином характеризує розвиток економіки наявність слабого кореляційного зв'язку між рівнем середньомісячної заробітної плати та рівнем освіти працівників в Україні, оскільки сьогодні й досі зберігається високий рівень регіональної диференціації в оплаті праці. Розмах варіації заробітної плати за територіями у 2010 р. становив 1:2, тобто різниця між найвищим рівнем середньомісячної заробітної плати у м. Києві (3431 грн.) та найменшим її рівнем у Чернігівській області (1711 грн.)

становила близько 2 разів. Такий стан речей значною мірою впливає на мобільність робочої сили та міжрегіональну міграцію як тих, хто вперше шукає роботу після закінчення навчального закладу, так і тих, хто протягом тривалого терміну працював за певною професією у певному регіоні.

Отже, можна стверджувати, що на сучасному етапі в Україні відсутні реальні механізми забезпечення заємозв'язку між рівнем освіти та оплати праці, що негативно відбивається на формуванні конкурентоспроможної національної робочої сили [1, с. 99].

Сьогодні спостерігається ситуація, коли громадяни з високим рівнем освіти не можуть знайти роботи не просто за фахом, а яка б мінімально відповідала їх уявленням про "гідну" роботу. Відбувається знецінення дипломів, яке не дозволяє в повній мірі отримати віддачу від витрат на отримання освіти, а підвищення вимог до рівня освіти, кваліфікації та компетенцій працівника з боку роботодавців, без існуючих на те потреб, сприяє виникненню "кваліфікаційної інфляції". Таким чином роботодавці отримують можливість платити меншу ціну за більш якісну робочу силу, тобто платити освіченим працівникам меншу заробітну плату. Парадокс також полягає в тому, що зростання освітньо-професійного рівня індивіда сприяє покращенню параметрів якості робочої сили, проте не завжди забезпечує належний рівень її конкурентоспроможності. Як наслідок – зростання чисельності безробітних з високим освітньо-професійним рівнем.

Професійне навчання безробітних громадян та незайнятого населення, яке дає гарантовану якість знань і вмінь, є одним з найбільш ефективних шляхів підвищення конкурентоспроможності безробітних для наступного їх працевлаштування Державною службою зайнятості (ДСЗ) (рис. 4-5).

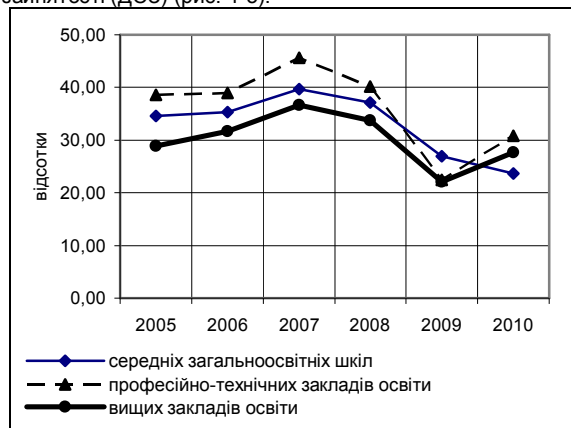

Рис. 4. Динаміка рівня працевлаштування випускників навчальних закладів, що перебували на обліку ДСЗ [5]

Рівень працевлаштування випускників навчальних закладів є нижчим за середній рівень працевлаштування незайнятих громадян, які перебували на обліку ДСЗ в Україні (у 2010 р. – 40,3 %). Протягом періоду, що аналізується, найвищий рівень працевлаштування спостерігається у категорії випускників професійно-технічних навчальних закладів – у 2010 р. він становив 30,8 %, що пояснюється високим рівнем попиту на представників робітничих професій на ринку праці. Відповідний рівень конкурентоспроможності на ринку праці за рахунок високого освітнього рівня забезпечують випускники вищих навчальних закладів, рівень їх працевлаштування у 2010 р. становив 27,6 %.

В регіональному розрізі показники працевлаштування випускників навчальних закладів мають значення не нижчі за 18,8 % у м. Севастополі та не вищі за 38,6 % у Кіровоградській області. Тобто кожен другий-третій випускник, що перебував на обліку ДСЗ, був працевлаштований у 2010 році [5].

Досягнути таких показників працевлаштування значною мірою вдається завдяки проведенню професійного навчання, обсяги якого зменшилися для випускників загальноосвітніх шкіл (14,8 %) та збільшилися для випускників вищих (47,2 %) і професійно-технічних навчальних закладів (38,0 %). Система професійної освіти безробітних громадян дає можливість, з одного боку, використовувати освітній та виробничий потенціал безробітних, навчаючи або перенавчаючи їх новим професіям з чіткою орієнтацією на потреби економіки, з іншого боку, забезпечує незайняте населення такими знаннями та вміннями, за допомогою яких воно відносно легко адаптується до умов ринку праці.

Для успішного функціонування системи професійної освіти безробітних громадян, відновлення їх соціального статусу, росту адаптивних можливостей та здібностей вкрай важливі соціальне партнерство, постійний діалог служб зайнятості з роботодавцями, закладами освіти, органами виконавчої влади, громадськими організаціями тощо.

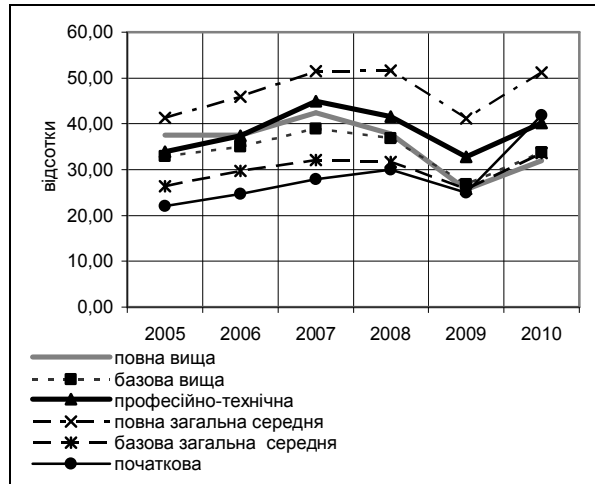

Рис. 5. Динаміка рівня працевлаштування незайнятого населення ДСЗ з розрізі рівнів освіти громадян [5]

Найвищі показники працевлаштування спостерігаються серед незайнятого населення з повною загальною середньою освітою (51,2 % у 2010 р.) та з професійно-технічною освітою – 40,1 %. Рівень працевлаштування осіб з повною вищою освітою є найнижчим і становив у 2010 р. 31,9 %, що на 5,7 відсоткових пункти менше рівня 2005 р. [5] Такі тенденції зумовлені перенасиченням ринку праці фахівцями з вищою освітою економічного та правового профілю, що відповідно зменшує рівень їх конкурентоспроможності на ринку праці. А також з достатньо високим рівнем вимог до умов та оплати праці з боку незайнятих громадян з вищою освітою.

В умовах загострення конкуренції на ринку праці складається ситуація, за якої громадяни з високим освітнім рівнем не можуть реалізувати свою спроможність до праці та забезпечити належний рівень життя. Це лише підтверджує той факт, що отримана одного разу освіта не здатна забезпечити конкурентоспроможність робочої сили протягом усього періоду трудової діяльності працівника. Практика показує, що знання у розвинутих країнах знецінюються приблизно через 5-8 років після їх отримання, а за цей період рівень спеціальних знань працівника знижується на 20-30 %. Це передбачає необхідність професійної мобільності, як правило, низької, що відображається у різних видах вивільнення з виробництва, і проявляється у пошуку нового виду діяльності. І в тому, і в іншому випадку індивіду, працівнику доводиться постійно або підвищувати свою кваліфікацію в межах одного й того ж виду професійної діяльності, або ж змінювати професію (спеціальність), що означає свідому чи примусову необхідність постійного оновлення і придбання нових знань та вмінь, тобто безперервну самоосвіту.

За оцінками фахівців, 30 років тому отримана освіта залишалась актуальною 10-15 років, 20 років тому – 8-10 років, 15 років тому – 5-8 років, 10 років – 3-5 років, 5 років тому – 2-3 роки, на сьогоднішній день – лише 1-2 роки. Отже, отримані випускниками вищих навчальних закладів знання фактично стають застарілими ще до досягнення ними 30-річного віку, або на самому початку їх професійної діяльності [1, с. 122].

Тому система освіти має будуватися за принципом безперервності, що дозволить суспільству здійснювати більш якісну підготовку та перепідготовку висококваліфікованих працівників, забезпечити умови для професійного розвитку фахівців та підвищення їх конкурентоспроможності на ринку праці. Безперервна освіта впливає на розвиток конкурентоспроможності робочої сили на основі навчання, підвищення кваліфікації, додаткової освіти, самонавчання, самовдосконалення.

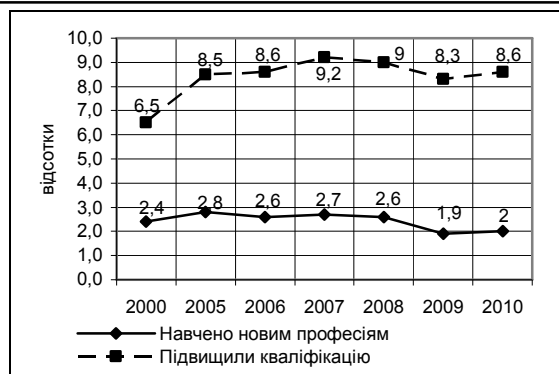

Рис. 6. Обсяги навчання та підвищення кваліфікації персоналу, у % до облікової кількості штатних працівників [4]

Навчання персоналу на виробництві є важливою складовою механізмом забезпечення економіки країни робітничими кадрами та забезпечення їх високого професійного рівня. Проте обсяги цього навчання є незначними. Так, у 2010 р. лише 2 % облікової чисельності штатних працівників пройшли професійну підготовку та перепідготовку, в основному це працівники підприємств промисловості (72,0%) і транспорту та зв'язку (10,6 %). Протягом 2000-2010 рр. найбільша частка осіб (75,8-79,3 %) пройшли навчання новим професіям на виробництві, при цьому у 2010 році 65,9 % осіб пройшли перепідготовку і лише 34,1 % – первинну підготовку. Таке професійне навчання забезпечує рівень кваліфікації нових працівників, потрібний для продуктивної діяльності.

Підвищення кваліфікації керівних працівників та фахівців проводиться для вдосконалення знань, умінь та навиків за наявною спеціальністю. Найбільша частка осіб, які пройшли підвищення кваліфікації, припадає на групу "професіонали, фахівці" – 45,6 % у 2010 р., це значною мірою обумовлюється потребою оновлення знань і підтримання високого кваліфікаційного рівня та компетенції осіб з повною та неповною вищою освітою. Представники робітничих професій за допомогою підвищення кваліфікації змогли підвищити свій розряд (9,4 % кількості робітників, що пройшли підвищення кваліфікації) [4].

В галузях економіки, які традиційно характеризуються високою часткою осіб з вищою освітою та залучають працівників високого кваліфікаційного рівня, фахівці підвищували кваліфікацію переважно у навчальних закладах. Зокрема, у закладах охорони здоров'я та соціальної допомоги питома вага зазначеної категорії навчених становила 92,0 %, освіти – 91,3 %, державному управлінні – 81,0 %. На робочому місці підвищували кваліфікацію переважно працівники, зайняті на підприємствах пошти та зв'язку (79,7 % усіх навчених на виробництві), а також промисловості (79,4 %) [4].

Проте існуюча в країні система професійного навчання та розвитку персоналу має ряд недоліків, що не дозволяють повною мірою використовувати потенціал

професійної освіти дорослого населення та забезпечувати підтримку належного рівня конкурентоспроможності робочої сили протягом усього періоду професійної діяльності спеціалістів та робітників. Так, середній період підвищення кваліфікації одного працюючого в країні становить майже 10,9 років проти нормативних 5 років. При цьому, якщо для таких галузей економіки, як діяльність авіаційного транспорту цей період складає 4,8 років, водного транспорту – 6,0 років, промисловість – 7 років, то у галузях готельно-ресторанного обслуговування – 83,3, торгівлі – 58,8, сільському господарстві – 45,5 років [1, с. 144].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, система професійної освіти виконує широкі соціальні та економічні функції – оволодіння професією, спеціальністю як засобом захисту від безробіття, розвиток трудового потенціалу суспільства, відтворення робочої сили необхідної кваліфікації та інші. Саме тому вплив освіти на забезпечення і підвищення конкурентоспроможності робочої сили є актуальним питанням сьогодення.

Формування та реалізація освітньої політики в Україні повинно відбуватися з урахуванням випереджальної зміни кон'юнктури ринку праці та відповідних інноваційно-технологічних змін у країні. Тільки за таких умов вдасться забезпечити збалансований розвиток ринку праці та ринку освітніх послуг, трансфер освітньо-професійних знань і відповідне підвищення на цій основі рівня кваліфікації та компетенцій не лише молодих фахівців, а й дорослого населення, що відповідає змісту концепції "навчання впродовж життя".

Список використаної літератури:

1. Шевченко О.М. Професіональний потенціал: регуляторні механізми інноваційного розвитку [монографія] / О.М. Левченко. – Кіровоград: КОД, 2009. – 375 с.
2. Економічна активність населення України 2010: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2011.
3. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2010/11 навчального року: Статистичний бюлетень. – К.: Державний комітет статистики України, 2011. – 208 с.
4. Праця України у 2010 році: Статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 324 с.
5. Форма 2-ПН "Звіт про працевлаштування і зайнятність населення, яке звернулося до служби зайнятості України за 2010 рік" // Дані Державної служби зайнятості України.

ВОЙНАЛОВИЧ Ірина Анатоліївна – Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи національна академія наук України.

Стаття надійшла до редакції 02.11.11 р.